

सामुदायिक ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन र यसका असरहरु

प्रस्तुतकर्ता

नाम : श्यामवती राजधामी

तह : एम.एड.दोस्रो वर्ष

परीक्षा रोल नं. : २१८००९२/२०७०

त्रि.वि.वि.दर्ता नं. : ९-२-२१८-२५५-२००८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र संकाय स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको कोड नं. ५९८ को

आंशिक पाठ्यभार पूरा गर्न स्वास्थ्य शिक्षा विभागमा पेश गरिएको एक शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र संकाय

जनता बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा विभाग

इटहरी, सुनसरी

२०७४

घोषणा पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकायतर्फ स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा विषयको आंशिक पाठ्यभार पूरा गर्न तयार पारिएको यो एक शोधपत्र हो । यसका लागि सुनसरी जिल्ला रामधुनी नगरपालिका वार्ड नं. ६ स्थित जमुवा सिसुवा टोलको ठोस फोहरमैलाको व्यवस्थापन र यसका असरहरूको बारेमा १०५ घरपरिवारमा अध्ययन गरी प्राप्त विवरणहरूलाई आधार मानी शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शीर्षकमा अध्ययनबाट जती जानकारी तथा तथ्याङ्कहरू यस शोधपत्रमा उल्लेख गरिएको छ । ती सबै तथ्य र तथ्याङ्कहरू अनुसन्धानकर्ताद्वारा आफ्नै अध्ययन, अनुसन्धान र व्यक्तिगत प्रयासको प्रतिफल हो । यो एक नविन किसिमको अध्ययन हो । जसमा समुदायका उत्तरदाताहरूसँगको प्रत्यक्ष अन्तक्रियाबाट प्राप्त जानकारीहरूलाई व्याख्या तथा विश्लेषण गरी उल्लेख गरिएको घोषणा गर्दछु ।

श्यामवती राजधामी

सारसंक्षेप

सुनसरी जिल्ला रामधुनी नगरपालिका वार्ड नं. ६ स्थित जमुवा सिसुवा टोलको ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन र यसका असरहरु सम्बन्धी गरिएको अध्ययन एक स्थलगत अध्ययन हो ।

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्यको रूपमा ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापनको स्थिति पत्ता लगाउने, समुदायमा रहेका मानिसहरुले ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन कार्य के-कसरी गरिरहेका छन् । पत्ता लगाउन र समुदायमा रहेका मानिसहरुमा ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन र यसका असरहरु सम्बन्धी ज्ञानको स्तर र व्यवहारको पहिचान गर्ने रहेको छ । यस अध्ययनमा वर्णात्मक अध्ययन विधि प्रयोग गर्नुका साथै सम्भावनारहित नमुना छनोट विधि अन्तर्गतको उद्देश्यपूर्ण छनोट विधिद्वारा १०५ घरपरिवारका जनसंख्यालाई अध्ययन नमुना जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ । यस अध्ययनमा सूचना तथा जानकारीहरु संकलन गर्न संरचित अन्तरवार्ता सूची तयार पारी प्रत्यक्ष भेटघाटद्वारा आवश्यक जानकारी लिइएको छ । प्राप्त जानकारीहरुलाई अध्ययनको उद्देश्य र प्राप्त भएको तथ्याङ्कको आधारमा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययन गरिएको क्षेत्रको रूपमा रहेको रामधुनी नगरपालिका वार्ड नं. ६ स्थित जमुवा सिसुवा टोलको ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन र यसका असरहरुको बारेमा १०५ घर परिवारमा केन्द्रित रहेर अध्ययन गरिएको थियो । यस अध्ययन क्षेत्रमा विभिन्न जातजातिका मानिसहरु (थारु, ब्राह्मण, क्षेत्री, ठाकुर, सुनुवार, शेर्पा) रहेको यस समुदायका मानिसहरुले नेपाली, शेर्पा, थारु, मैथली र जात अनुसारका मातृभाषाहरु बोल्ने गरेको पाईयो ।

समुदायको धर्मगत पक्षलाई अध्ययन गर्दा हिन्दु धर्म मान्ने ९६.१९ प्रतिशत, बौद्ध धर्मालम्बी ०२.८५ प्रतिशत र क्रिश्चियन धर्म मान्ने ०.९५ प्रतिशत रहेको पाईयो । शैक्षिक स्थिति अनुसार निरक्षर ०८.०३ प्रतिशत, साक्षर १७.७८ प्रतिशत, आधारभूत तह २७.९१ प्रतिशत मा.वि.तह ३५.५६ प्रतिशत उच्च शिक्षा ०५.३५ प्रतिशत र प्राविधिक शिक्षा प्राप्त गर्ने ० प्रतिशत रहेको पाईयो । समुदायको पेशागत अवस्थालाई हेर्दा कृषिमा ६५.७१ प्रतिशत,

नोकरीमा १९.०४ प्रतिशत, व्यापारमा ०४.७६ प्रतिशत, वैदेशिक रोजगारीमा १०.४७ प्रतिशत संलग्न रहेको पाईयो ।

ठोस फोहोरमैलाको वारेमा थाहा हुने ८३.८० प्रतिशत र थाहा नहुनेमा १६.१९ प्रतिशत रहेको पाईयो । ठोस फोहोरमैला उत्पन्न हुने स्रोतमा घरबाट ६७.६१ प्रतिशत, विद्यालयबाट १३.३३ प्रतिशत, अस्पतालबाट १९.०४ प्रतिशत र थाहा छैनमा ० प्रतिशत रहेको पाईयो ।

ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्ने तरिका थाहा हुने ११.४२ प्रतिशत र थाहा नहुने ३६.१९ प्रतिशत रहेको पाईयो । फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि गाड्ने गरेको २० प्रतिशत, जलाउने ५०.४७ प्रतिशत, कम्पोष्ट मल बनाउने २४.७६ प्रतिशत र जथाभावी फ्याक्ने ०४.७६ प्रतिशत रहेको पाईयो । फोहोरमैला व्यवस्थापन नहुनुको कारण थाहा नभएर १८.०९ प्रतिशत, फुर्सद नभएर २१.९० प्रतिशत, वास्ता नभएर ०७.६१ प्रतिशत र कडा नीति नियम नभएर ५२.३८ प्रतिशत रहेको पाईयो । नकुहिने किसिमको फोहोरमैला स्रोतमा कमी ल्याउने २७.६१ प्रतिशत, पुनः प्रयोग गर्ने ५७.१४ प्रतिशत, जथाभावी फ्याक्ने ८.५७ प्रतिशत र गाड्नेमा ०६.६६ प्रतिशत रहेको पाईयो । नकुहिने वस्तुको व्यवस्थापन गर्न कवाडीलाई बेचेर ५४.२८ प्रतिशत, नुनमा साटेर ४१.९० प्रतिशत, खाल्डोमा गाडेर ०३.८० प्रतिशत रहेको पाईयो । ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापन नहुदा वातावरण प्रदुषण हुने भन्ने ५६.१९ प्रतिशत र संक्रामक रोगहरु फैल्ने भन्ने ४३.८० प्रतिशत रहेको पाईयो ।

समग्रमा अध्ययनबाट रामधुनी नगरपालिका वार्ड नं. ६ स्थित जमुवा सिसुवा टोलको ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनको अवस्था राम्रै रहेपनि एकदमै सन्तोषजनक नरहेको, ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनको लागि गर्नु पर्ने कार्यहरु समुदायमा उल्लेख्य मात्रामा नभएको र ठोस फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन नभई वातावरणीय प्रदुषणले स्वास्थ्यमा पर्ने असरवारे समुदायमा पूर्ण रुपमा जानकारी नभएको पाईयो । ठोस फोहोरमैलाको सन्दर्भमा अझै थुप्रै सुधार गर्नु पर्ने कुराहरु रहेको पाईयो तथा यी विषयहरुमा आवश्यक मात्रामा ज्ञान र चेतनाको स्तर नरहेको निष्कर्ष छ ।

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय जनता बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाशास्त्र संकायतर्फ स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा विषयको (HED 598) आंशिक पाठ्यभार पुरा गर्न तयार पारिएको हो । यसका लागि सुनसरी जिल्ला रामधुनी नगरपालिका वार्ड नं. ६ स्थित जमुवा सिसुवा टोलको ठोस फोहरमैलाको व्यवस्थापन र यसका असरहरूको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी प्राप्त विवरणहरूलाई आधार मानी यो शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो शोधपत्र तयार गर्दा शीर्षक चयनदेखि लिएर शोधपत्र सम्बन्धी सबै काममा सहयोग, निर्देशन तथा सल्लाह, सुझाव प्रदान गर्नु हुने स्वास्थ्य शिक्षा विभागका विभागका आन्तरिक सुपरिवेक्षक सह-प्रा.श्री विरेन्द्र कार्की ज्यू तथा उप-प्रा.श्री संजीव कुमार यादव ज्यू र सह-प्रा.श्री मनोज चौधरी ज्यू प्रति आभार तथा विशेष धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै अध्ययन क्षेत्रमा बस्नु भएका समुदायका सम्पूर्ण आमा, बुवा, दाजु, भाइ तथा दिदी बहिनीहरूमा यहाँहरूको साथ र सहयोगका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई पूर्णता दिन कम्प्युटरमा प्राविधिक सहयोग गर्नु हुने एम.पि.एस. ज्यूका साथै प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण महानुभावहरू प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

श्यामवती राजधामी
एम.एड.दोस्रो वर्ष

विषय सूची

	पेज नं.
आवरण पृष्ठ	I
घोषणा पत्र	II
सिफारिस पत्र	
स्वीकृति पत्र	
सारसंक्षेप	III
कृतज्ञताज्ञापन	V
विषय सूची	VI
तालिकाहरुको सूची	IX
चित्रहरुको सूची	X
संक्षिप्त शब्द	XI
अध्याय : १ परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी	1
१.२ समस्याको कथन	2
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	3
१.४ अध्ययनको महत्व	3
१.५ अध्ययनका सिमितताहरु	3
१.६ प्रयोग भएका मुख्य शब्दहरुको परिभाषा	4
	4
अध्याय : २ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	
२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	
२.२ संज्ञानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन	7
२.३ साहित्यीक पुनरावलोकनको अध्ययनमा प्रयोग	10
२.४ धारणात्मक संरचना	11
अध्याय : ३ अध्ययनका विधि तथा प्रक्रियाहरु	
३.१ अध्ययनको ढाँचा	12
३.२ अध्ययन क्षेत्र	

३.३ नमूना छनौट प्रक्रिया र नमुनाको आकार	13
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू	13
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	14
३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण	14

अध्याय : ४ नतिजाहरूको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ व्यक्तिगत तथा पारिवारिक विवरण	
४.१.१ समुदायको जनसाङ्खिक विवरण	15
४.१.२ जातजाति अनुसार जनसंख्याको बन्दो	15
४.१.३ धर्मका आधारमा जनसंख्याको विवरण	17
४.१.४ भाषाका आधारमा जनसंख्याको विवरण	17
४.१.५ शैक्षिक स्थिति अनुसार जनसंख्याको विवरण	18
४.१.६ पेशा सम्बन्धी विवरण	18
४.२ ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन र यसका असर सम्बन्धी विवरण	18
४.२.१ ठोस फोहोरमैलाको वारेमा थाहा छ, छैन सम्बन्धी विवरण	19
४.२.२ ठोस फोहोरमैलाको प्रकार सम्बन्धी विवरण	20
४.२.३ ठोस फोहोरमैला उत्पन्न हुने स्रोत सम्बन्धी विवरण	20
४.२.४ जैविक तथा अजैविक ठोस फोहोरमैला सम्बन्धी विवरण	20
४.२.५ घर आँगन बढार्दा निस्कने फोहोर सम्बन्धी विवरण	21
४.२.६ ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण	21
४.२.७ फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्ने तरिका थाहा सम्बन्धी विवरण	21
४.२.८ ठोस फोहोरमैला कसरी व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी विवरण	22
४.२.९ ठोस फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण	22
४.२.१० फोहोरमैलाको व्यवस्थापन कार्यक्रम सम्बन्धी विवरण	23
४.२.११ संघसंस्थाले गरेको कार्यक्रममा सहभागी सम्बन्धी विवरण	23
४.२.१२ ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन नहुनुको कारण सम्बन्धी विवरण	24
४.२.१३ ठोस फोहोरमैलाबाट फाइदा सम्बन्धी विवरण	25
४.२.१४ नकुहिने किसिमको फोहोरमैलाको उपयोग गर्ने सम्बन्धी विवरण	25
४.२.१५ फोहोर वस्तुहरूको प्रयोगमा कमी ल्याउने सम्बन्धी विवरण	25

४.२.१६ पुनः प्रयोग सम्बन्धी विवरण	28
४.२.१७ नकुहिने वस्तुहरुको उपयोग सम्बन्धी विवरण	29
४.२.१८ तरल फोहोरमैलाको जानकारी सम्बन्धी विवरण	29
४.२.१९ तरल फोहोरमैला फाल्ने सम्बन्धी विवरण	30
४.२.२० ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन नहुदा त्यसको असर सम्बन्धी विवरण	30
४.२.२१ वातावरण प्रदुषणले स्वास्थ्यमा पर्ने असर सम्बन्धी विवरण	30
४.२.२२ नकुहिने फोहोरमैला जलाएमा हुने प्रदुषण सम्बन्धी विवरण	31
४.२.२३ वातावरण प्रदुषण सम्बन्धी विवरण	31
४.२.२४ घरको भान्छाबाट निस्कने फोहोर सम्बन्धी विवरण	32
४.२.२५ कुहिने वस्तुको कम्पोष्ट मल बनाउने सम्बन्धी विवरण	33
४.२.२६ फोहोरमैलाले माटोको स्वरुप बिगार्ने सम्बन्धी विवरण	33
४.२.२७ अन्नबालीलाई पुऱ्याउने असर सम्बन्धी विवरण	34
४.२.२८ संक्रामक महामारी रोग सम्बन्धी विवरण	34
४.२.२९ ठोस फोहोरमैला पानीमा मिसिदाको असर सम्बन्धी विवरण	34
४.२.३० फोहोरमैलाले वातावरणमा पार्ने असर सम्बन्धी विवरण	35
४.२.३१ मानवीय कारणले फोहोरमैला उत्पन्न सम्बन्धी विवरण	35
४.२.३२ उत्पन्न फोहोरमैलाले बढी असर सम्बन्धी विवरण	35
४.२.३३ फोहोरमैला बढी घातक हुने सम्बन्धी विवरण	36
४.३ सारांश तथा मुख्य नतिजाहरु	36
५.१ सारांश	37
५.२ अध्ययनको नतिजा	37
अध्याय : ५ निष्कर्ष तथा सुझाव	38
५.१ निष्कर्ष	39
५.२ सुझावहरु	40
५.२.१ निती सम्बन्धी सुझाव	
५.२.२ अभ्यास सम्बन्धी सुझाव	
५.२.३ थप अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरु	45
सन्दर्भसूची	46
प्रश्नावली	46

तालिकाहरुको सूची

तालिका नं.	विषयवस्तु	पेज नं.
१.	भाषाको आधारमा जनसंख्याको विवरण	18
२.	ठोस फोहोरमैला वारेमा थाहा छ, छैन सम्बन्धी विवरण	20
३.	ठोस फोहोरमैलाको प्रकार सम्बन्धी विवरण	21
४.	ठोस फोहोरमैला उत्पन्न हुने स्रोत सम्बन्धी विवरण	21
५.	घर आँगन बढार्दा निस्कने फोहोर सम्बन्धी विवरण	22
६.	फोहोरमैलाको व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण	22
७.	ठोस फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण	22
८.	फोहोरमैलाको व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण	24
९.	संघसंस्थाले गरेको कार्यक्रममा सहभागी सम्बन्धी विवरण	25
१०.	ठोस फोहोरमैलाबाट फाइदा सम्बन्धी विवरण	25
११.	फोहोर वस्तुहरुको प्रयोगमा कमी ल्याउने सम्बन्धी विवरण	26
१२.	पुनः प्रयोग सम्बन्धी विवरण	28
१३.	वस्तु उपयोग सम्बन्धी विवरण	28
१४.	तरल फोहोरमैलाको जानकारी सम्बन्धी विवरण	28
१५.	ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापन नहुदा त्यसको असर सम्बन्धी विवरण	29
१६.	वातावरण प्रदुषणले स्वास्थ्यमा पर्ने असर सम्बन्धी विवरण	29
१७.	नकुहिने फोहोरमैला जलाएमा हुने प्रदुषण सम्बन्धी विवरण	31
१८.	वातावरण प्रदुषण सम्बन्धी विवरण	31
१९.	कम्पोष्ट मल बनाउने सम्बन्धी विवरण	32
२०.	फोहोरमैलाले माटोको स्वरुप बिगार्ने सम्बन्धी विवरण	32
२१.	अन्नबालीलाई पुर्‍याउने असर सम्बन्धी विवरण	32
२२.	फोहोरमैलाले वातावरणमा पार्ने असर सम्बन्धी विवरण	33
२३.	मानवीय कारणले फोहोरमैला उत्पन्न सम्बन्धी विवरण	34
.		34
		36
		36

चित्रहरुको सूची

चित्र नं.	विषयवस्तु	पेज नं.
१.	समुदायका मानिसहरुको उमेरअनुसार जनसंख्याको विवरण	16
२.	जातजाती अनुसार जनसंख्याको बनोट	17
३.	समुदायका मानिसहरुको धर्म सम्बन्धी विवरण	18
४.	शैक्षिक स्थिति अनुसार जनसंख्याको विवरण	19
५.	पेशा सम्बन्धी विवरण	19
६.	फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने थाहा पाउने विवरण	19
७.	ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी विवरण	23
८.	ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन नहुनुको कारण सम्बन्धी विवरण	24
९.	नकुहिने किसिमको फोहोरमैलाको उपयोग गर्ने सम्बन्धी विवरण	26
१०.	तरल फोहोरमैला फाल्ने सम्बन्धीको विवरण	27
११.	तरल किसिमको फोहोरमैला फाल्ने सम्बन्धीको विवरण	30
१२.	ठोस फोहोरमैला पानीमा मिसिदाको असर सम्बन्धी विवरण	33
१३.	उत्पन्न फोहोरमैलाले बढी असर सम्बन्धी विवरण	35
१४.	फोहोरमैला बढी घातक हुने सम्बन्धी विवरण	35
		37
		38

संक्षिप्त शब्दहरू

गा.वि.स.	:- गाउँ विकास समिति
न.पा.	:- नगरपालिका
त्रि.वि.वि.	:- त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रि.वि.र.नं.	:- त्रिभुवन विश्वविद्यालय रजिष्ट्रेशन नम्बर
ISW	:- In-organic Solid Waste
KAP	:- Knowledge, Attitude and Practice
NDHS	:- Nepal Demography Health Survey
NEPAP	:- Nepal Environmental Policy and Programme
OSW	:- Organic Solid Waste
PHP	:- Public Health Problem
SN	:- Symbol Number
SSP	:- Sample Selection Procedure
SW	:- Solid Waste
SWM	:- Solid Waste Management
UNEP	:- United Nation Environment Programme
UNO	:- United Nation Organization
WHO	:- World Health Organization